

KUR'ÂN-I KERÎM'İN İNSANA SUNDUĞU HAKLAR

Ziya ŞEN^(*)

Öz

İnsanoğlu son yıllarda teknoloji alanında gösterdiği ilerlemeyi, maalesef insan haklarının korunması alanında gösterememiştir. Bu açıdan asırlar önce İslam ve Kur'an tarafından insana sunulmuş olan bu haklar, günümüz modern dünyasında daha da ayrı bir önem kazanmaktadır. Biz bu makalede ayetleri esas alarak ancak gerektiğinde hadislerle de referansta bulunarak insanın değeri ve belli başlı insan hakları üzerinde durmaya çalışacağız. Zira Kur'an'ın gönderiliş amaçlarından biri de insan haklarını güvence altına almaktır. Bu haklar aynı zamanda bir milletin ulaştığı medeniyet seviyesinin önemli bir göstergesi olarak kabul edilir.

Anahtar Kelimeler: İnsan, insan hakkı, saygı, onur.

Human Rights in the Qur'an

Abstract

Being developed in technology in modern years, human being could not achieve similar progress for the human rights. Hence, the human rights, which were stated in the Qur'an centuries ago, has gained much more importance and attention in the contemporary times. For his reason, we will examine basic human rights and the value of man by focusing on the Qur'anic verses and the hadiths when necessary in as much as. One of the aims of why Qur'an was sent down is to guarantee the human rights, which are also considered as prominent signs of the level of civilized.

Keywords: Human, human right, respect, honor.

*) Doç. Dr., DEÜ İlahiyat Fak., (e-posta: ziyasen@hotmail.com).

Giriş

Kur'an-ı Kerim diğer varlıklardan üstün ve güçlü yaratıldığı için, insana çok büyük bir değer vermiştir. Kur'an'a göre insan, kendisine pek çok lütufta bulunulan bir varlıktır.¹ Göklerdeki ve yeryüzündeki her şey onun emrine verilmiş² ve yeryüzü, itibarını insanın üzerine yerleşmesi ile elde etmiştir.

Allah ayrıca ona akıl, konuşabilme, iyiyi kötüden ayırabilme kabiliyeti vermiş³ ve onun her davranışını kontrol ve gözetim altına alarak⁴ manevi güçler tarafından korunmasını sağlamıştır.⁵

Allah insana kendi ruhundan üflemiş, onun yaratılışını ve şeklini en güzel biçimde yapmış ve melekleri ona secde ettirmiştir.⁶ Meleklerin Âdem'e secde etmesi, insanın potansiyel olarak sahip olduğu değer için açık bir ifadesidir.

İslamiyet'in insana verdiği değeri, maalesef onun yaşadığı toplumun ve sahip olduğu medeniyetin kendisine veremediğini şahit oluyoruz. Zira bir milletin medeni oluşunun en önemli kriteri, insana verdiği değer ve haklar ile ölçülmektedir. Dünyanın neresinde olursa olsun insan haklarından mahrum olan medeniyetlerin uzun süre varlıklarını devam ettirmeleri oldukça zordur. Yöneticilerin ve sistemlerin başarısı da bu haklara verdikleri değer orantıdadır. Zira yönetime talip olan her aday, hareketine insan haklarının önemine vurgu yaparak başlar.

Kur'an-ı Kerim'in ferdi ve toplumsal anlamda insan hakları üzerinde yoğunlaşması, bu konunun başlangıçtan itibaren İslam davetinin içerdiği prensip ve mefhumların en önemlilerinden birisi olduğunu ortaya koymaktadır. Kur'anî çağrının özünde de, insanların temel hakları konusunda bilinçlenmeleri yer almaktadır.

- 1) İsra, 17/70: “وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا”:
“Andolsun biz, Âdemoğullarına çok ikrâm ettik: onları karada ve denizde (hayvanlar ve taşıtlar üzerinde) taşıdık. Onları güzel rızıklarla besledik ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık”.
- 2) Nahl, 16/12: “وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنَّجْمِ مَسْخَرَاتٍ بِأَمْرِ إِنْ فِي ذَلِكَ آيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ”:
“Geceyi, gündüzü, güneşi ve ay'ı sizin hizmetinize verdi. Yıldızlar da O'nun emriyle (size) boyun eğdirilmiştir. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir toplum için ibretler vardır”.
- 3) Beled, 90/8-11: “أَلَمْ نُجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ”:
“Biz ona vermedik mi: İki göz. Bir dil, iki dudak? Ona iki tepeyi (anasının iki memesini emmenin veya hayır ve serrin yolunu) gösterdik. Fakat o, sarp yokuşa atlamadı.”
- 4) Târık, 86/4: “إِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَّمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ”:
“Hiçbir can yoktur ki başında bir koruyucu bir bekçi olmasın”. Bu konuda ayrıca bkz. Ahzab, 33/52.
- 5) Bazı ayetlerde insanın melekler tarafından korunduğu ifade edilmektedir. Mesela İnfitar, 82/10, En'âm, 6/61, Ra'd, 13/11 vb.
- 6) Sad, 38/71-72: “إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَأِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِّنْ إِذًا سُوَيْتَهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُّوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ”:
“Rabbim meleklerle demişti ki: Ben çamurdan bir insan yaratacağım. Onu biçimlendirip ona ruhumdan üflediğim zaman derhal ona secdeye kapanın”.

Hak Kavramı

Allah'ın isimlerinden biri olan “hak” kelimesi, “bâtıl”ın zıttıdır ve bir şeyin gerekli olma durumunu ifade eder. Ayrıca bir şeyin sağlam ve doğru olması anlamına da gelir. “Hak” kavramının çoğulu “hukuk”tur. Hak isim olarak adaletin gerektirdiği veya birine ayırdığı şey, kazanç; dava veya iddiada gerçeğe uygunluk, doğruluk; verilmiş emekten doğan manevi yetki; pay ve emek karşılığı ücret gibi anlamlara gelirken sıfat olarak doğru ve gerçek anlamında kullanılmaktadır.⁷ Bu bağlamda hak lafzının Kur'an'da 288 defa geçtiği dikkati çekmektedir.⁸

Rağıb el-İsfahânî, hak lafzının asıl manasının mutabakat ve muvafakat olduğunu belirtir. Ona göre hak, temelde dört anlama gelir. Bunlar:

1. Bir şeyi, hikmetin gereğine uygun olarak var eden.
2. Hikmetin gereğine uygun olarak yapılan iş.
3. Bir şeye aslına uygun ve doğru olarak inanma.
4. Gerektiği şekilde, gerekli ölçüde ve gereken zamanda meydana gelen iş.⁹

Konumuzla bağlantılı olduğu için burada insan hakkının ne anlama geldiği hususu üzerinde de kısaca durmak istiyoruz. Hak kavramının uygulanma süreci açısından insan haklarını şu şekilde tanımlayabiliriz: Dil, din, ırk, milliyet, cinsiyet, ekonomik durum ve sosyal durum gibi hiçbir ayırım gözetmeksizin bütün insanların yalnızca insan olmalarından dolayı, insanlık onurunun bir gereği olarak sahip olmaları gereken hak ve özgürlüklerin tümüdür. Yani insan hakları aslında insanlar arasında hiçbir ayırım yapmamak, herkesi sırf insan olmalarından dolayı eşit görmek, onlar arasında her hususta hak ve adaleti gözetmektir.¹⁰

İnsanoğlu, son iki yüzyılda bilimsel ve teknolojik alanlarda gösterdiği olağanüstü ilerlemeyi, ne yazık ki, insan onurunun korunması ve yüceltilmesi konusunda göstere-memiştir. Ancak son dönemde ülkemizde yapılan sempozyum ve seminer niteliğindeki çalışmalar, bu hakların kazanımının ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.¹¹ Bu açıdan Allah'ın insana ilahi bir ikramı ve ayrıcalığı olan insan hakları, günümüz modern

7) Halil b. Ahmed, Ebû Abdîrrahman el-Ferâhidî, (1998). *Kitabu'l-Ayn*, Beyrut, III/6-8; İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyâ, (1991). *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, Beyrut, II/15-16; Komisyon, (1998), *TDK Türkçe Sözlük*, Ankara, I/596.

8) Abdalbâkî, Muhammed Fuâd, (1990). *Mu'cemu'l-Müfrehes li Elfâzi'l-Kur'an*, İstanbul, s. 208-212.

9) Rağıb el-İsfahânî, (2001). *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an*, Beyrut, “hak” md. s. 132.

10) Danacıoğlu, Adem, “İslam'ın Getirdiği Batı'nın Götürdüğü Haklar” (İnsan Hakları, İslamiyet ve Batı), Fârâbî e-Dergi Yıl: 2 Sayı: 3, s. 82.

11) Bu konuda şu çalışmalar örnek olarak verilebilir: *İnsan Hakları Hoşgörü ve Mevlana Sempozyumu*, 26-27 Ekim 1994, Konya; *İnsan Hakları Sempozyumu*, 10-11 Aralık 1994, İstanbul; *İnsan Haklarının Uluslararası Korunması ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Sempozyumu*, 1991, Antalya; *Türkiye'de İnsan Haklarının Gelişimi Sempozyumu*, 1992, İzmir; *İnsan Hakları ve Din Sempozyumu*, 15-17 Mayıs 2009, Çanakkale; *Uluslararası İnsan Hakları Sempozyumu*, 2004 Bursa; *Türkiye'de İnsan Hakları Semineri*, 9-11 Aralık 1968, Ankara.

dünyasında bir değer olarak zamanla daha da ayrı bir önem kazanmakta ve hukukun bütün alanlarını kapsamaktadır. Bütün ilahi dinlerin hassasiyetle üzerinde durduğu bu haklar, insanın toplumda hür ve özgür bir ortam içerisinde yaşamasını sağlar; inansın inanmasını bütün insanlara şamildir, dinin bir parçası olduğu için, bunların ortadan kaldırılması veya değiştirilmesi mümkün değildir. Bu haklar, Allah'ın diğer emirleri gibidir. İnsana verilmesi zorunludur ve inkârı da mümkün değildir.¹² Her yerde ve her zaman geçerlidir ve kıyamete kadar devam edecektir. Bunların tahakkuk ettirilmesi ve gerçeklik kazanması ile sevap elde edilir, ihmali durumunda ise ceza gerekir.¹³

Doğuştan kazanılan haklar ve sonradan elde edilen haklar olmak üzere İslam hukukunda insan hakları temelde iki bölümde ele alınır. İslam uleması, doğuştan kazanılan hakları, zarûrât-ı hamse (beş zaruri hal) adı altında toplamış ve dinin amacının zarûrât-ı hamse dediğimiz beş temel ilkeyi yerleştirmek ve korumak olduğunu ifade etmişlerdir. Bunlar: 1. Hayat hakkı 2. Mülkiyet hakkı. 3. İnanç hürriyeti. 4. Düşünce hürriyeti. 5. Neslini devam ettirme hürriyeti. Sonradan kazanılan hakları ise şu şekilde sıralamışlardır: 1. Siyasal haklar. 2. Medeni haklar. 3. Vatandaşlık hakları. 4. Ticari haklar.¹⁴

Burada öncelikle zarûrât-ı hamse dediğimiz beş temel ilkeyi değerlendirip akabinde sonradan kazanılan hakları esas alarak önemli gördüğümüz bazı insan hakları üzerinde durmak istiyoruz.

Hayat Hakkı

Kur'an-ı Kerim herkese yaşam hakkı vermiş ve bu hakkın muhafaza edilmesini ısrarla vurgulamıştır. Allah, değerli olduğu kabul edilmesi gereken insanın meşru ve makul bir gerekçe olmadan öldürülmemesini emretmiş¹⁵ ve bu tür davranışın gerçekten inanmış bir kişiye kesinlikle yakışmayacağını söylemiştir.¹⁶ Haksız yere bir insanı öldürmek büyük bir suçtur. Bu kişiler, uhrevi yaşamda ebedi olarak cehennemde kalacaklardır. Allah'ın gazabına, lanetine ve azabına uğrayacaklardır.¹⁷ İslam inancında, insanın kendi türünü

12) Bu hakların insanlığın en temel haklarından olduğu konusunda bkz. "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi". http://www.anayasa.gov.tr/files/bireysel_basvuru/AIHS_tr.pdf. Ayrıca bkz. Bozkurt, Enver, (1999). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Birleşmiş Milletler Şartı*, İstanbul.

13) Zemzemî, Yahya b. Muhammed Hasan, (1424). *el-Menhecû'l-Ahlakî ve Hukûkî'l-İnsânî fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, yy., s. 44-45.

14) Yıldız, Mustafa, (2002). *Alternatif İnsan Hakları Kuramı*, İstanbul, s. 103 vd.

15) İsrâ, 17/33: "وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قَتَلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيهِ سُلْطَانًا فَلَا يَسْرِفُ فِي" "الْقَتْلِ إِنْهُ كَانَ مَنْصُورًا": "Allah'ın harâm kıldığı canı haksız yere öldürmeyin. Kim haksızlıkla öldürülürse, onun velisi olan mirasçısına yetki vermişizdir, yani o öldürülenin hakkını arar. Fakat o da öldürmede aşırı gitmesin. Çünkü kendisine yardım edilmiş, yani yetki verilmiştir".

16) Furkan, 25/68: "وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا" "Ve onlar Allah ile beraber başka tanrıya yalvarmazlar. Allah'ın haram ettiği canı haksız yere öldürmezler ve zina etmezler. Kim bunları yaparsa cezasını bulur".

17) Nisa, 4/93: "وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعْنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا": "Her kim bir mü'mini kasten öldürürse onun cezası, içinde sürekli kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, lanet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır".

Diğer taraftan yapılan yanlışlıklardan ve işlenen hatalardan dolayı ortaya çıkan sorumlulukların bireyselliği bağlamında Kur'an-ı Kerim'de "*Birisinin günahı ile bir başkası sorumlu olmaz*"²⁷ buyrulurak insan hayatının ve şahsiyetinin değeri ortaya konulmuştur. Allah'ın adaleti müsaade etmeyeceğinden dolayı bir toplumun kurtuluşu için bile olsa, bir şahsın rızası alınmadan hayat hakkı feda edilemez. Ama maalesef bugün insanın en önemli hakkı olan yaşam hakkı görmezden gelinmekte, İslam ülkelerinin de içerisinde yer aldığı dünyanın muhtelif ülkelerinde her gün farklı nedenlerden dolayı pek çok kişinin hayatına son verilmekte, güç ve iktidar sahipleri bu konuda üzerine düşün görevi yerine getirmekte çoğu zaman ihmalkâr davranmaktadır.

Mülkiyet Hakkı

İnsan haklarının amacı, insanın sahip olduğu haklarıyla beraber onur, namus ve iffe-tiyle yaşamasını sağlamaktır.²⁸

Bu açıdan özel hayatın korunması ve mesken dokunulmazlığı hakkı da diyebileceğimiz mülkiyet hakkı kişi haklarının en başında gelir ve özel hayatın en önemli teminatıdır. Özel hayat bu hak ile güvence altına alınmazsa, diğer haklardan söz etmenin hiçbir anlamı yoktur. Bu hakkın ihlali sebebiyledir ki bugün insanlar rahatlıkla gizli kamera vs. gibi teknolojik aletlerle diğer kişilerin gizli hallerini ve özel durumlarını kayıt altına alabilmekte ve yeri geldiğinde bunu şantaj malzemesi olarak da kullanabilmektedirler.

Kur'an-ı Kerim, dostane bir şekilde geldiğimizi fark ettirip izin almadıkça ve ev halkına selam vermedikçe kendi evimizden başka evlere girmememizi tavsiye eder ve böyle-si bir tutumun bizim için daha hayırlı olduğunu açıklar. Şayet evde kimseyi bulamazsak, bize izin verilinceye kadar o eve girmememizi, eğer bize "*geri dönün*" denilirse hemen geri dönmemizi beyan eder ve bu davranışın bizim için daha nezih, daha temiz ve sorumluluk gerektirmeyen bir davranış olduğunu izah eder.²⁹ Bunlara ek olarak hiçbir şekilde

diği rızkı, Allah'a iftirâ ederek harâm kılanlar muhakkak ki ziya-na uğradılar, saptılar, yola geli-ci de değiller!" Mümtehine, 60/12: "يا أيها النبي إذا جاءك المؤمنات يبأيعنك على أن لا يشركن بالله شينا ولا يسرقن ولا يزنيين ولا يقتلن أولادهن ولا يأتين ببهتان يفتريه بين أيديهن وأرجلهن ولا يعصينك في شيء معروف فبأيعهن واستغفر لهن الله إن الله غفور رحيم": "Ey peygamber, inanmış kadınlar sana gelip Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmalarını, hırsızlık etmemeleri, zinâ etmemeleri, çocuklarını öldürme-meleri, elleriyle ayakları arasında bir iftirâ uydurup getirmemeleri, iyi bir işte sana karşı gelme-meleri hususunda sana bi'at ederlerse onların bi'atlerini ve onlar için Allah'tan mağfret dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir".

26) Mesela bkz. Nisa, 4/36. Ayrıca bkz. Mearic ve Mâûn sureleri.

27) En'âm, 6/164: "ولا تزر وازرة وزر أخرى": "*Kendi günah yükünü taşıyan hiç kimse, bir başkasının günah yükünü taşımaz*".

28) Sancaklı, Saffet, (2003). "Hz. Peygamber ve İnsan Hakları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Der-gisi*, III, Sayı: 2, s. 25.

29) Nûr, 24/27-28.

يا أيها الذين آمنوا لا تدخلوا بيوتا غير بيوتكم حتى تستأنسوا وتسلموا على أهلها ذلكم خير لكم لعلكم تذكرون فإن لم تجدوا فيها أحدا فلا تدخلوها حتى يؤذن لكم وإن قيل لكم ارجعوا فارجعوا هو أزكى لكم والله بما تعملون عليم

evlerin dikizlenmemesini, kişilerin ayıplarının ve gizli hallerinin araştırılmamasını ve arkalarından konuşulmamasını³⁰ emreder.³¹

Bu hakla irtibatlı olduğunu düşündüğümüz için burada mal ve mülkiyet edindirme hakkı üzerinde de kısaca durmak istiyoruz.

Kur'an'a göre mülkün gerçek sahibi olan Allah, mülkü dilediğine verir, dilediğinden de alır.³² Ancak yeryüzünde halife sayılan insanoğlu³³ kendisine emanet olarak verilen mülkü dünyada Allah adına yönetir.³⁴ İnanan bir kişinin burada dikkat etmesi gereken husus, helal kazançla ve dürüst bir şekilde kazanarak mal-mülk sahibi olmaktır. Kur'an bu hususun önemine şu şekilde vurgu yapar: “*Ey iman edenler! Aranızda mallarınızı haksız yollarla yemeyin. Bu konuda izleyeceğiniz tek yol, karşılıklı rıza ile yapacağınız ticarettir*”.³⁵ Ayette şer’î açıdan helal olmayan bir yolla³⁶ ve faiz, kumar, gasp ve hırsızlık gibi haram yollarla elden edilen mallardan uzak durulması emredilmektedir.³⁷ Diğer taraftan, rızkın büyük bir bölümünün ticarete olması sebebiyle, ayet bizlere ticareti tavsiye etmektedir.³⁸

Bununla birlikte İslam, özel mülkiyetin yaygınlaşmasını tavsiye etmiş ve mal ve servetin sadece zenginler arasında dolaşmasına müsaade etmemiştir.³⁹ Ayette belirtildiği üzere Yüce Allah, savaşmadan ele geçen malları Elçisinin tasarrufuna vermiştir ki o, bunu ihtiyaç sahiplerine harcasın; bu mal, yalnız zenginlerin elinde dolaşan bir şey olmasın. Allah'ın Elçisi (s.a.v.), bu maldan kendi ailesinin bir yıllık nafakasını ayırır, gerisini Allah yolunda savaş için at ve silâha harcardı. Bu şekilde savaşız elde edilen mala da fey' denirdi.⁴⁰

30) Hucurat, 49/12: “ولا تجسسوا ولا يغتب بعضكم بعضاً”

31) Bu konuda bkz. eş-Şevkâni, Muhammed b. Ali b. Muhammed, (2009). *Fethu'l-Kadîr*, Şam, s. 1739.

32) Âl-i İmran, 3/26: “قل اللهم مالك الملك تؤتي الملك من تشاء وتنزع الملك ممن تشاء”.

33) Bakara, 2/30: “وإذ قال ربك للملائكة إني جاعل في الأرض خليفة قالوا أتجعل فيها من يفسد فيها ويسفك الدماء ونحن نسبح بحمدك ونقدس لك قال إني أعلم ما لا تعلمون”.

34) Ateş, 1994, s. 349.

35) Nisa, 4/29 “يا أيها الذين آمنوا لا تأكلوا أموالكم بينكم بالباطل إلا أن تكون تجارة عن تراض منكم” Ayrıca bkz. Bakara, 2/188: “ولا تأكلوا أموالكم بينكم بالباطل”

36) İbnü'l-Cevzî, Cemaleddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, (2002). *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Beyrut, s. 274.

37) Beğavî, Ebu Muhammed Huseyin b. Muhammed b. Mes'ûd, (2002). *Meâlimu't-Tenzîl*, Beyrut, s. 292.

38) Nesefî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, (2008). *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Beyrut, I/248.

39) Haşr, 59/7: “لا يكون دولة بين الأغنياء منكم” : “O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir şey olmasın”.

40) Ateş, Süleyman, (1990). *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, IX/349.

İnanç Hürriyeti Hakkı

Düşünen bir varlık olan insanın maddî ve manevî yönden gelişmesi, fikir hürriyetinin aktüelleşmesine bağlıdır. Fikir hürriyetinin başındaysa insanın hür iradesiyle inancını seçmesi gelir. Yüce Allah insanları hür bıraktığı için, dine ve inanmaya zorlamaz. Ancak insanların hür iradeleri ile hakkı ve imanı benimsemelerini ve kabul etmelerini ister. Hatalı bir seçim yaparsa, bu yanlış tercihinin hesabını vermek şartı ile, her insan dinini seçme hakkına sahiptir.

Dini dayatma konusunda kimseye bir yetki verilmemiştir. İnsanlığın en temel problemi olan dinin/inancın özgürce seçilemeyeşi durumunu İslâmiyet sona erdirmiştir. Bunun en açık işaretini, İslâm'ı tebliğle görevlendirilen Hz. Peygamber'e, bu dini zorla kabul ettirme hakkının verilmemiş olmasında görüyoruz. Allah'ın dilemesi halinde yeryüzündeki tüm insanların inanabileceği ve bu bağlamda Hz. Peygamber'in zor kullanmaması gerektiği ifade edilmiştir.⁴¹

Kur'an'a göre herkes din, vicdan, düşünce ve inanç özgürlüğüne sahiptir. Dileyen iman eder, dileyen de inkâr eder,⁴² herkesin dini tercihi kendisine bırakılmıştır,⁴³ dinde zorlama yoktur⁴⁴.

Şu âyetlerde de İslâm'ın muhatabına bu konuda çok geniş bir hürriyet tanıdığını açık bir şekilde görüyoruz:

*“Onlara yaptığımız vaad ve tehditlerin bir kısmını sana göstersek veya ondan önce senin ruhunu alsak bile, sana ancak Allah'ın emirlerini tebliğ etmek düşer. Hesap yalnız bizim huzurumuzda görülecektir”;*⁴⁵ *“O halde, tebliğe devam et, Kur'an ile öğüt ver. Çünkü sen vahyi tebliğ ile memursun, öğüt vericisin. Sen onları zorlamaya, onlardan zorla İslâm'ı kabul sözü almaya memur değilsin”;*⁴⁶ *“Bu gerçek, Rabbinizdendir. Artık dileyen inansın, dileyen inkâr etsin”;*⁴⁷ *“Ey insanlar, işte size Rabbinizden gerçek geldi. Artık yola gelen, kendisi için gelir; sapan da kendi zararına sapar. Ben sizin üzerinize vekil değilim”.*⁴⁸

41) Yunus, 10/99: “وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلَّهُمْ جَمِيعاً أَفَأَنْتَ تُكْرَهُ النَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ”.

42) Kehf, 18/29: “فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفِرْ”.

43) Kâfirûn, 109/6: “لَكُمْ دِينِكُمْ وَلِي دِينٍ”.

44) Bakara, 2/256: “لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ”.

45) Ra'd, 13/40. “وإما نرينك بعض الذي نعدهم أو نتوفينك فإنما عليك البلاغ وعلينا الحساب”.

46) Gaşiye, 88/21. “فذكر إنما أنت مذكر لست عليهم بمصيطر”.

47) Kehf, 18/29. “الحق من ربكم فمن شاء فليؤمن ومن شاء فليكفر”.

48) Yunus, 10/108. “يا أيها الناس قد جاءكم الحق من ربكم فمن اهتدى فإنما يهتدي لنفسه ومن ضل فإنما يضل”. Bu konuda geniş bilgi için bkz. <http://www.ahmettekin.net/kur'an'in-insan-haklari-alanindaki-yeri,129.html>

Tarih boyunca İslam toplumunda gayr-i Müslimler İslam'a girmeleri için zorlanmamış; cizye ödemeleri şartı ile dinlerinde ve ibadetlerinde serbest bırakılmışlardır.⁴⁹ Medine sözleşmesi Yahudilere inançlarını serbestçe yaşama hakkı vermiştir. Resûl-i Ekrem, bazı sahâbîler karşı çıkmasına rağmen Hıristiyan Necran heyetine mescidinde ibadetlerini özgürce yapma fırsatını vermiş, savaş esirlerine Müslümanlığı kabul etmeleri noktasında baskı yapılmasını kabul etmemiş ve Mekke fethedildiğinde hiçbir kimse dinini değiştirmesi için zorlanmamıştır.⁵⁰ Resûl-i Ekrem'i müşriklere karşı uzun süre koruyan amcası Ebu Talib hastalandığında, Hz. Peygamber (a.s.) amcasının yanına gelmiş ve kelime-i şâhadet getirmesini arzu etmiş ancak buna muvaffak olamamıştır. Ebu Talib yanındaki Ebû Cehil ve Abdullah b. Ebî Ümeyye gibi müşriklerin etkisinde kalarak atalarının dini üzere ölmeyi tercih ettiğini ifade etmiş ve “Eğer Kureyş'in, ölümden korktuğu için böyle yaptı diye beni kınamasından korkmasaydım, o sözü söyleyip seni sevindirirdim, demiştir. Bu olay üzerine de Kasas Suresi 28/56. âyet⁵¹ inmiştir.⁵²

Düşünce Hürriyeti Hakkı

İnsana değer vermek, aynı zamanda insan haklarına saygılı olmak demektir. Bir insana saygı göstermek, onun hak ve hürriyetlerine saygı göstermekle başlar. Bu hakların başında düşünce özgürlüğü gelir.

Düşünce özgürlüğü olmayan toplumlarda ilerleme ve gelişme olamaz. Bilgi, görüş ve düşüncenin açıklanması, sadece bir özgürlük konusu değil, bazı durumlarda dini ve ahlaki bir gerekliliktir.

49) Sancaklı, 2003, s. 30.

50) Ebu Davud, Cihad, 116-117. Ayrıca bkz. Sancaklı, 2003, s. 30.

51) “إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ”: “Ey Muhammed! Sen, sevdiğini doğru yola iletemezsin, fakat Allah, dilediğini doğru yola iletir. O, yola gelecek olanları daha iyi bilir”. Şu ayetlerde aynı hususa temas eder: Yusuf, 12/103: “وَمَا أَكْثَرَ النَّاسَ وَلَوْ حَرَصْتَ” “Ama sen, ne kadar istesen de, yine insanların çoğu inanacak değildir”; Tevbe, 9/113: “مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أَوْلَىٰ قَرَبَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ” “أَصْحَابُ الْجَحِيمِ”: “Akraba bile olsalar, cehennem halkı oldukları belli olduktan sonra (Allah'a) ortak koşanlar için mağfiret dilemek; ne peygamberin, ne de inananların yapacağı bir iş değildir”.

52) İbn İshak, Muhammed, (1981). *Sîretü İbn İshâk*, Konya, s. 222; Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, (1991). *Esbâb-u Nüzûlî'l-Kur'ân*, Beyrut, s. 347. Ayrıca bkz. Buhari, Tefsir, Sure: 28; Müslim, İmân 39; Tirmizî, Tefsir, Sure: 28. Burada şu husus belirtmek gerekir ki bazı müfessirlere göre ayetin Ebû Tâlib olayı ile bir ilgisi yoktur. Can çekıştirmekte olan bir adamın başında Peygamber (s.a.v.)'in: “İlle şehâdet getir ki âhirette senin lehine tanıklık edeyim” demesi, ötekilerin de onu bundan vazgeçirmeğe çalışmaları makul bir şey değildir. Ebu Tâlib, Mekke devrinin sonlarında vefat etmiş idi. Hâlbuki bu sûrenin, Mekke devrinin ortalarında indiği kuvvetle muhtemeldir. O halde Ebu Tâlib'in vefatından çok önce inen bu âyetin, Ebu Tâlib'in vefatıyla bir ilgisi yoktur. Âyet konuya bağlıdır. Önceki âyetlerde Kur'ân'ın, Allah kelâmı olduğu kanıtlandıktan sonra burada da Peygamber (s.a.v.) teselli edilerek, inanmak istemeyenleri, kendisinin zorla imana sokamayacağı bildirilmektedir. Bundan anlaşılıyor ki Peygamber (s.a.v.)'in, kavmi arasında inanmalarını çok istediği kimseler vardı. Bunlar, Peygamber'i sevmekle, hatta onu korumakla veya bazıları hiç olmazsa aleyhinde bulunmamakla beraber açıkça kendisine inanmamışlardı. Bu âyet, onların inanmamasından ötürü üzülen Peygamber'i teselli etmektedir. Onu sevdiği halde açıkça ona inanan, yalnız Ebu Tâlib değildi. Amcası Abbâs, amcası oğlu Akîl vs. de Mekke devrinde ona inanamışlardı. Ateş, 1990, VI/451.

Kocasının kendisini boşamasından sonra Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gelip kocasından yakınan ve bu konudaki mağduriyetini gidermesi için onunla tartışan kadın, fikir özgürlüğü açısından İslam tarihinde son derece önemli bir örnektir.⁵³

İslam'da var olan icthad faaliyeti de düşünceye değer verildiğinin en güzel göstergesidir.⁵⁴ Burada kısaca icma ile icthad ilişkisi üzerinde durmak istiyoruz. "Muhammed (a.s.) ümmetinin onun vefatından sonraki herhangi bir zamanda dini bir meselenin hükmü üzerinde fikir birliği etmeleri" şeklinde tanımlanan icma ile "Kur'an'ı ve Resûlullah'ın sünnetini anlama ve yorumlama suretiyle sonuçlara ulaşma çabası gösterme" şeklinde tanımlanan icthad arasında herhangi bir uzlaşmazlığın olmadığı görülmektedir. Aksine Resûl-i Ekrem'in kendi sağlığında icthadı özendirdiği ve ashabının bu melekeyi kazanmalarına imkân sağladığı bilinmektedir. İlk halifeden itibaren yönetimde bulunanlarla dini bir meselede fetvasına başvuru kişileri, öncelikle hükme bağlanacak meseleye dair sünnet bulunup bulunmadığını araştırıyorlardı. Bir meselede Resûlullah'ın birden fazla veya yoruma açık söz ve uygulaması varsa bunlar arasında icthadı etkileyen faktörlere göre tercihe şayan buldukları çözümleri öneriyor veya uyguluyorlardı. Bu arada halife de önemli gördüğü meseleleri geniş biçimde müzakere edip herkesi tatmin eden bir çözüme varmaya imkân sağlayan bir istişare ortamını canlı tutmaya çalışıyordu.⁵⁵

53) 58. Mücadele suresinin ilk âyetleri, rivayetlere göre Ensârdan Havle adında bir kadınla kocası hakkında inmiştir. Mâlik İbn Sa'lebe'nin kızı olan bu kadına, aynı zamanda amcasının oğlu olan kocası Üveys İbn es-Sâmit zihâr etti, sonra pişman oldu. Kadın Allah Resûlüne geldi: Kocam benimle evlendiği zaman gençtim, zengindim, ailem vardı. Malımı yedi, gençliğimi tüketti, ailem ayrıldı, yaşım ilerledi, çocuklarım çoğaldı, şimdi bana zihâr etti, fakat pişman oldu. Küçük çocuklarım var, onları ona bıraksam ölürler, yanıma alsam aç kalırlar. Yâ Resûlâllâh, benimle kocamı tekrar birleştirecek bir çare yok mu? dedi. Allah Resûlü ona: Bana göre sen ona haramsın, dedi. Kadın: Yâ Resûlâllâh, Kitabı indiren Allah hakkı için boşamadan söz etmedi. O çocuğumun babasıdır ve en çok sevdiğim insandır, dedi. Allah Resûlü yine: Bana göre sen ona haramsın, bu konuda bana başka bir şey emredilmedi, dedi. Kadın tekrar tekrar Allah'ın Resûlüne isteğini arz edip Allah Resûlü ona: "Sen ona haramsın" deyince: "Ben fakirliğimi ve ihtiyacımı ve şu güç durumumu Allah'a arz ediyorum, Allah'ım, Resûlünün diline bir vahiy indir!" diye niyaz etti. Bu, İslâm'da yapılmış ilk zihâr idi. Âişe kalktı, Hz. Peygamber'in başının bir tarafını yıkamağa başladı. Kadın yine: Yâ Resûlâllâh, benim bu işime bak, dedi. Âişe: Sözüünü ve tartışmanı kısa kes, Allah'ın Elçisinin yüzünü görmüyor musun, dedi. Hz. Peygamber'e vahiy geldiği zaman kendisini uyuklamağa benzer bir hal alırdı. Vahiy bitince Allah'ın Elçisi kadına: Kocamı çağır, dedi. Ve gelen adama âyetleri okudu. Âişe demiş ki: Kulağı bütün sesleri duyan Allah ne yücedir! Allah'ın Elçisi ile olan o konuşma sürerken ben evin bir kenarında idim, kadının sözlerinin bir kısmını duydum, bir kısmını da benden gizliyordu. İşte Allah bu âyetleri indirdi. Allah'ın Elçisi bunları adama okuduktan sonra: Bir köle âzâd edebilir misin? dedi. Adam: Köle çok pahalı, bütün malım gider, dedi. İki ay aralıksız oruç tutabilir misin? dedi. Adam: Vallahi ey Allah'ın Elçisi ben günde üç kez yemek yemesem gözüm kararır, dedi. Altmış fakire yemek yedirebilir misin? dedi. Hayır, vallahi ancak sen bana yardım edersen olur, dedi. Ben sana on beş sâ' yardım vereyim, bereketle de duâ edeyim, dedi. Resûl-i Ekrem, ona yardım ve bereket ile duâ etti. Taberi, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, (1968). *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Mısır, XXVIII/1-6. Ayrıca bkz. Ateş, 1990, IX/305-307.

54) Sancaklı, 2003, s. 32.

55) Dönmez, İbrahim Kafi, (2000). "İcmâ" DİA, İstanbul, XXI/417-418.

Düşüncenin açıklanmasını doğuştan gelen fitrî bir olgu olarak kabul eden İslam dininde önemli bir konuma sahip olan istişare de görüş ve düşüncelerin ortaya çıkmasını sağlayan unsurlardan birisidir.⁵⁶ Şimdi bu konuda asr-ı saadet döneminden bazı örnekler vermek istiyoruz:

Bedir savaşında Müslümanlar galip gelmişti. Ancak savaşta esirlere yapılacak muamele konusunda herhangi bir nâss olmayınca Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir ve Ömer gibi ashâbın ileri gelenleriyle konuyu müzakere etmiş ve onların görüşlerini almıştı. Hz. Ömer, içlerinde küfrün ileri gelenleri bulunduğu için esirlerin öldürülmesini; Hz. Ebu Bekir ise kafirlere karşı maddi açıdan güçlenmeleri ve kafirlerin İslam'a yönelme ihtimalinden dolayı onların fidye karşılığında serbest bırakılmasını teklif etmişlerdi. Bu konuda Resûl-i Ekrem Hz. Ebu Bekir'in görüşünü kabul etmişti.⁵⁷

Uhud savaşının Medine içinde mi yoksa Medine dışında mı yapılacağı konusu tartışılmış ve bu konuda farklı görüşler ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (a.s.) kendi görüşüne aykırı olmasına rağmen Medine dışında yapılması görüşünü tercih etmişti.⁵⁸

Hz. Ömer ile bir kadın arasında cereyan eden şu hadise de, fikir açıklama hürriyetinin genişliğini net olarak ortaya koyan bir olaydır:

Hz. Ömer (r.a.) bir defasında hutbe irad ederken, mehirlerin artırılması aleyhinde konuşmuş ve bunun sınırlandırılmasını istemişti. Mescidin en gerisinde bulunan bir kadın onun bu davranışının Kur'an hükümlerine aykırı olduğunu beyan etmiş ve ona Nisa suresinin 20. âyetini okumuştur: *"Bir eşin yerine başka bir eş almak istediğiniz takdirde, onlardan birine (evvelki eşinize) kantarlarca mal vermiş olsanız dahi verdiğinizden hiçbir şeyi geri almayın. İftira ederek ve açık günâha girerek verdiğinizizi alacak mısınız?"*⁵⁹ Bunun üzerine Hz. Ömer kendi kendine şöyle demişti: "Kadınlar bile senden iyi biliyor yâ Ömer! Kadın isabetli konuştu, Ömer ise hata etti".⁶⁰

Bu örnekler İslam hukukunda fikir açıklama hürriyetinin ne kadar geniş bir alana sahip olduğunu açıkça göstermektedir.

56) Sancaklı, 2003, s. 32.

57) Müslim, Cihad 58; Ebu Davud, Cihad 121; Ahmed b. Hanbel, (1402/1982), *el-Müsned*, İstanbul, I/30-31. Bu olay üzerine Enfal 8/67-69. âyetler inmiştir.

(لولا كتاب من الله سبق لمسكم فيما أخذتم عذاب عظيم ما كان لنبي أن يكون له أسرى حتى يثخن في الأرض
تريدون عرض الدنيا والله يريد الآخرة والله عزيز حكيم فكلوا مما غنمتم حلالا طيبا واتقوا الله إن الله غفور رحيم)

58) İbn İshak, 1981, s. 303.

59) Nisa, 4/20: "وإن أردتم استبدال زوج مكان زوج وآتيتم إحداهن قنطارا فلا تأخذوا منه شيئا أتأخذونه بهتانا وإثما مبينا"

60) Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî, (1403). *el-Musannef*, Beyrut, VI/180. Ayrıca bkz. Armağan, Servet, (2004). *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara, s. 145.

Her insanı en başta insan olma vasfı ile kabul eden ve meşru bir sebep olmaksızın onun incinmesine dahi müsaade etmeyen İslam dini, insanlarla ilgili olarak ortaya koyduğu inanç, sistem ve düzenlemeler için ferdi hürriyeti esas almış ve onun alanını çok geniş tutmuştur. İnsanın insanlığı, onun hür olmasına bağlıdır. Toplumun menfaatine müdahale etmediği veya diğer insanların özgürlüğüne engel olmadığı sürece, ferdin hürriyetine herhangi bir sınırlama getirilmemiştir. Bu hürriyetin bir devamı olarak da kişiye şüpheli durumda herhangi bir cezanın verilmemesi emredilmiş ve “*Beraat-ı zimmet asıldır*”⁶¹ yani ispatlanmış suç olmadığı bireyin suçsuzluğu esastır, prensibini getirilmiştir. İslam’da hiçbir kimse, suç sabit olmadıkça ve suç addedilen düşüncesini eyleme geçirmedikçe fikirlerinden dolayı tutuklanamaz ve hürriyet hakkı elinden alınamaz. Kişinin suçsuzluğu, onun suçlu olduğuna dair adil bir mahkeme tarafından verilmiş bir karara kadar devam eder. İslam’da yargısız infaz ve savunmasız yargı yoktur. İnsanları yapmadıkları bir şeyle suçlayıp incitenler bir iftira ve açık bir günâh yüklenmişlerdir.⁶² Teorik olarak böyle olmasına rağmen uygulamadaki durumun bundan farklı olduğu gözlemlenmektedir. Bunun gerekçesi de Kur’an’ın doğru anlaşılabilmesidir. Bu sebepten Kur’an’a bakış açımızı ciddi şekilde gözden geçirmemiz ve Kur’an’ın öğretilerini, sistematik ve metodik olarak yeniden irdelememiz gerekmektedir.

Neslini Devam Ettirme Hakkı

Kur’an, kendisine inanan insanları, kendilerinin dengi olan kişilerle evlenmeye ve çocuk sahibi olup nitelik ve nicelik itibarıyla çoğalmaya teşvik etmektedir.⁶³ Bu, insanın en doğal hakkıdır. Peygamberimiz de “*Evleniniz, çoğalınız, çünkü ben kıyamet gününde sizin (nitelikli) çokluğunuzla iftihar edeceğim*”⁶⁴ buyurmuşlardır. Peygamberimiz bu konuda kendisinden talepte bulunanları en kolay biçimde evlendirilmeleri yönünde teşvik etmiş, bazen hiç mehir olmaksızın bir ayet veya sûre öğretme gibi bir takım manevi değerler karşılığında yuva kurulsun diye evlendirdiği gençler de olmuştur.⁶⁵ Ama maalesef bugün evlilikler zorlaştırılmakta, bazı bölgelerde hala devam eden başlık parası adı altındaki yaptırımlar yüzünden kolaylaştırılması gereken nikâh ve evlilikler iyice zor hale gelmektedir. Evliliğin kendisi ciddi bir yük getirmekte iken bir de bu yüke ek olarak kız ailesinden gelen maddi talepler evliliği iyice zora sokmakta ve evlilik çağındaki gençler, daha geç evlenmek zorunda kalmaktadırlar. Dolayısıyla geleneklerde var olan maddi talepler sebebiyle evlilikler zorlaştırılmamalıdır.

61) Mecelle, madde 8.

62) Ahzab, 33/58. “وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بَغَيْرِ مَا كَتَبْنَا لَهُمْ مِنْ آيَاتِنَا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ”

63) Nur, 24/32: “وَأَنْكَحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ”;

Şûra, 42/49-50:

يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنثَاءً وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الذَّكَورَ أَوْ بَرُوجَهُمْ ذَكَرَانَا وَإِنثَاءً وَيَجْعَلُ مَنْ يَشَاءُ عَقِيمًا

64) İbn Mâce, Nikâh 1.

65) Komisyon, (1999). *Veda Hutbesi ve Aktüel Değeri*, Ankara, s. 89-90.

Zarûrât-ı Hamse üzerinde bu kadar bilgi ile iktifa edip şimdi de sonradan kazanılan hakları esas alarak insanoğlunun sahip olduğu diğer haklar üzerinde durmak istiyoruz.

Seçme ve Seçilme Hakkı

Kur'an'ın insana verdiği haklardan en önemlilerinden birisi siyasi yönetime katılma, seçme ve seçilme hakkıdır. Ashâb-ı Kirâm'ın Peygamberimize biatının modern dünyadaki anlamı seçimdir. Kur'an bu hususu şu şekilde ifade eder: “*Ey peygamber! İnanmış kadınlar gelip Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmamaları, hırsızlık etmemeleri, zinâ etmemeleri, çocuklarını öldürmemeleri, elleriyle ayakları arasında bir iftirâ uydurup getirmemeleri, iyi bir işte sana karşı gelmemeleri hususunda bi’at ederlerse onların bi’atlerini al ve onlar için Allah’tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.*”⁶⁶ Ayette de işaret edildiği üzere erkeklerle birlikte kadınlardan da bi’at alınmasının emredilmesi, kadınlara oy verme hakkının bundan onbeş asır önce tanındığının apaçık bir göstergesidir. Buna rağmen bazı İslam toplumlarında tek adam anlayışının bir ürünü ve saltanat arzusunun devamı olarak seçme ve seçilme hakkının tam olarak yerleşmediği de bir vakıadır.

İslam hukuku sadece Kur'an'a ve Sünnete dayanmaz. Bunların yanında diğer bazı kaynaklara da dayanır. Bunların en önemlilerinden biri de icma'dır. Mesela Hz. Ebu Bekir'in halife olarak seçilmesi sahâbenin genelinin katılımı ile olmuştur.⁶⁷ Bu husus bize İslam'da insanların yöneticilerini seçme hakkının olduğunun somut bir göstergesidir.

Kur'an, yukarıda da anlatıldığı üzere, insana “danışma” dediğimiz istişare etme ve istişareye katılma hakkını da vermiştir. Allah Teala “*Mü'minlerin işleri aralarında şûrâ iledir*”⁶⁸ buyururken Peygamberimize de “*Onlarla istişare et*”⁶⁹ şeklinde bir tavsiyede bulunmuştur.

Bu emir ve tavsiyelere rağmen yine tek adam hegemonyasının ve dayatmacı rejim anlayışının bir semeresi olarak, istişarenin en az uygulandığı toplumların İslam toplumları olduğu gerçeği, üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir husustur.

Adalet ve Eşitlik Hakkı

Kur'an-ı Kerim, insana verdiği saygınlık ve değer bir gereği olarak, ölçü ve tartıdan tutun da mahkemelere kadar her alanda insanlar arasında adaletle muamele etmeyi⁷⁰ ve

66) Mümtahine, 60/12. “يا أيها النبي إذا جاءك المؤمنات يبأيعنك على أن لا يشركن بالله شيئا ولا يسرقن ولا يزنين ولا يقتلن أولادهن ولا يأتين ببهتان يفتريه بين أيديهن وأرجلهن ولا يعصينك في معروف فبأيعهن واستغفرن لهن الله إن الله غفور رحيم”

67) Vâfi, Ali Abdülvâhid, (1979). *Hukûku'l-İnsan fi'l-İslam*, Kahire, s. 238-239.

68) Şura, 42/38. “وأمرهم شورى بينهم”.

69) Al-i İmran, 3/159. “وشاورهم في الأمر”.

70) Nisa, 4/58: “وإذا حكمتم بين الناس أن تحكموا بالعدل”. “Allah, insanlar arasında hükmettiğinizi zaman adâletle hükmetmenizi emreder”. Nahl, 16/90: “إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ”. “Allah adâleti emreder”.

büyük-küçük, kadın-erkek, inanmış-inanmamış her insana adaletle davranmayı emretmiştir.⁷¹ Her şeyin temeline adaleti yerleştirmiş, yazılı ve sözlü olarak geniş bir adalet kültürü oluşturmuştur. Nitekim tarihimizde de İslam'ın bu emrini hassasiyetle uygulamaya çalışan Osmanlı hükümdarları, yöneticilerin halka zulüm yapmalarını önlemek için "Adaletnâme" adı verilen fermanlar yayınlamışlardır.⁷²

Zulmün karşısı olan adalet, bugün insanların en çok ihtiyaç duyduğu şeydir. Hukukta eşitlik, İslam'ın en temel ilkelerinden biridir. Hukuk önünde herkes eşit sayılır. Hiçbir kimseye ve zümreye ayrıcalık verilemez.⁷³ Bu bağlamda Peygamberimiz: "*Sizden evvelki toplumların helâk olmalarının başlıca sebebi, aralarında itibarlı bir kimse suç işlediği zaman ona dokunmamaları; zayıf ve kimsesiz biri suç işlediğinde ise onu cezaya çarptırmaları olmuştur. Allah'a yemin ederek söylüyorum ki, şayet bu hırsızlığı kızım Fâtıma da yapsaydı mutlaka onun da elini keserdim*" buyurmuştur.⁷⁴

Adalet ve eşitlik prensibi bağlamında dikkat edilmesi gereken diğer bir husus karşılıklı haklara riayettir. İslam'da birine zarar vermek ve zarara zararlar karşılık vermek yoktur. Kim birine zarar verirse, Allah da o kişiye onun zararını bir şekilde ödetir ve onu cezalandırır. Kim birine zorluk çıkarırsa Allah da bu dünyada o kişinin işlerini zorlaştırır.⁷⁵

Kur'an-ı Kerim işlenen bazı eylemler neticesinde birtakım cezaları öngördüğü gibi, işlenen suçların affedilmesini de tasvip hatta teşvik etmektedir. Bu bağlamda şurası da dikkat çekici bir husustur ki, bir taraftan Muhacir ve Ensar arasında kardeşlik ilan ederken diğer taraftan Medine sözleşmesi ile Müslüman, Yahudi ve müşrikler arasında hak ve adaleti sağlamaya çalışan⁷⁶ Resûl-i Ekrem Efendimiz, suçun ferdilik prensibini getirmiş, suçlunun affedilme yetkisini mağdura ve ailesine vermiştir.⁷⁷ Günümüz toplumunda bu prensip göz ardı edildiği içindir ki kan davaları bazı bölgelerde hala varlığını devam ettirmekte ve pek çok kişi suçsuz yere hayatını kaybetmektedir.

71) Mümtahine, 60/8: "لَا يَنْهَأُكُمُ اللَّهُ عَنِ الذِّبَانِ لَمَّا يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا ۗ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ" "Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adâletli davranmaktan men etmez. Çünkü Allah, adâlet yapanları sever".

72) Karatepe, Şükrü, (1996). "İnsan Haklarının İlahi Temelleri", *Doğu'da ve Batı'da İnsan Hakları* (Kutlu Doğum Haftası: 1993-1994), T.D.V.Y., Ankara, s. 114.

73) Sancaklı, 2003, s. 36.

74) Buhârî, Hudûd 11-12; Müslim, Hudûd 8-11; Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'âs b. İshâk es-Sicistânî, (1401/1981). *es-Sünen*, İstanbul, Hudûd, 4.

75) İbn Mâce, Ahkâm 17.

76) Eskicioğlu, Osman, (1996). "İslâm ve Uluslararası Adâlet", *Doğu'da ve Batı'da İnsan Hakları* (Kutlu Doğum Haftası: 1993-1994), T.D.V.Y., Ankara, s. 118.

77) Müslim, Hudud 8-9; Ebu Dâvûd, Hudûd 4.

Özgürlük Hakkı

İnsan haklarından anlaşılan husus temelde insanların özgürlük alanlarıdır. Varlıklar içinde, bir kimliği ve şahsiyeti olması itibariyle yegâne mesuliyet duygusu taşıyan varlık insan olduğu gibi, bilinçli olarak yegâne özgür varlık da insandır. İnsanın bir fiili yapma veya yapmama konusunda özgür bırakıldığı ve Allah tarafından kendisi için yaratılışında verilmiş olan bu özgürlük haline ve durumuna zorunlu olarak sahip olduğu belirtilir.⁷⁸ Ancak insan, özgürlüğü sayesinde yapmış olduğu tercihlerin sonuçlarına da katlanacaktır.⁷⁹ Yani insan, özgür olduğu için sorumlu tutulmuş, sorumlu olduğu için de özgür kılınmış bir varlıktır.⁸⁰ Diğer bir ifade ile Allah insana cüz'î irade vermiş ve onu hür yaratmıştır. İnsanı hür olarak yarattığı, seçme ve istediğini yapma hürriyeti verdiği için onu fiillerinden de sorumlu tutmuştur. İnsan İlahi huzurda hesap verme durumundadır. İyilik yaparsa mükâfatı, kötülük yaparsa cezayı hak eder.

Kur'an-ı Kerim insanın sorumluluğunu ferdi ve ictimai boyut olmak üzere iki şekilde ele alır:

1. Ferdi sorumluluk: Her insanın kendi yapıp ettiklerinden bizzat sorumlu olması ve bunların sonuçlarını ceza veya mükâfat olarak görmesi demektir. Kur'an'da ferdi sorumluluğun başka bir kimseye devredilmesinin imkânsız olduğu açıkça ortaya konulmaktadır.⁸¹ Mesela bu konuda “*Hiçbir günâhkâr, başkasının günâh yükünü taşımaz*”,⁸² “*Kim iyi iş yaparsa yararı kendisine ve kim de kötülük yaparsa zararı yine kendisinedir*” buyrulmuştur.⁸³

2. İctimai sorumluluk: Bir insanın başkalarının iyilik yapmalarına vesile olmasından veya günâh işlemelerine sebebiyet vermesinden dolayı kendi payına düşen, mükâfat veya cezadır. Böylece insan, sebebiyet verdiği sevaba da günaha da ortak olmaktadır.⁸⁴ İyiliğin desteklenmesi ve kötülüğe karşı çıkılması da insanın sorumluluklarındandır.⁸⁵ Bundan dolayı Kur'an; zulmün, fesadın ve kötülüğün toplumları dejenere etmesinin sorumluluğunu sadece bu fiili icra edenlere yüklememekte, aynı zamanda buna seyirci kalanları da bu günaha ortak etmekte ve böyle bir tavır yüzünden tarihte nice toplumların varlık sahnesinden silinip gittiğine dikkat çekmektedir.⁸⁶ Bu bağlamda Allah'ın insandan bekle-

78) Elik, Hasan, (2004). “Kur'an'da İnsanın Sorumluluğu, Va'd- Vaid ve İlahi Af”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 14, s. 66.

79) Bu konuda bkz. Şems 91/9-10, Müddesir, 74/38, Fussilet, 41/46.

80) İnsanın özgürlük ve sorumluluğuna işaret eden ayetlerden bazıları şunlardır: İnsan, 76/3, Beled, 90/10, Kehf, 18/29.

81) Hasan, 2004, s. 67.

82) İsrâ, 17/15.

83) Fussilet, 41/46. “*من عمل صالحا فلنفسه ومن أساء فعليها وما ربك بظلام للعبيد*”. Bu konuda bkz. İsrâ, 17/7; Necm, 53/38; Bakara, 2/48; Fâtür, 35/18; En'am, 6/164.

84) Ankebut, 29/13.

85) Âl-i İmrân, 3/104, 114.

86) Hud, 11/116. Hasan, 2004, s. 68.

diği şey, kendisine verilmiş olan akıl ve irade güçlerini iyi alanda kullanarak duyguları, düşünceleri ve yapıp ettikleri üzerinde düşünmek, nefis muhasebesi-yapmak ve insana yaraşır bir hayat seviyesine ulaşmaktır.⁸⁷ Bu şekilde olursa ancak fertlerin içerisinde huzurla yaşayabilecekleri istenilen bir toplum meydana getirilebilir.

Seyahat Hürriyeti ve Hakkı

Seyahat hakkı, bir yerden bir yere gitme veya yurt dışına çıkma hakkını ifade eder. İslâm bu hakkı teşvik ederek güvence altına almış, yeryüzünün insanın emrine verildiği açıklamış ve insanlara yeryüzünde gezip, görme, kâinatın nasıl yaratıldığına bakma ve düşünüp bunlardan ibret alma hak ve özgürlüğünü vermiştir.⁸⁸ Bu konuda “*Kâfirler, yeryüzünde hiç gezmediler mi ki, kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görsünler, incelesinler, ibret alsınlar*”;⁸⁹ “*O, size yeri boyun eğer yaptı. Haydi onun üzerinde yürüyün ve Allah’ın rızından yiyin. Sonunda dönüş O’nadır (size verdiği nimetlere karşı şükredip etmediğinizi sizden soracak, sizi hesaba çekecektir)*”⁹⁰ buyurulmuştur. Seyahat etmek hadislerde de tavsiye edilmiştir. Mesela konuyla ilgili hadislerin birinde Peygamberimiz (s.a.v.), “*seyahat ediniz ki sıhhat bulasınız*” buyurmuştur.⁹¹

Seyahat konusunda bir özgürlük olmakla birlikte, mü’minlerin, şehirlerini ve yurtlarını tamamen terk etmeleri, düzenlerini bozup dağılmaları ve hep beraber savaşa gitmeleri doğru değildir. Ülkelerinde devam ettirdikleri eğitimin yanında, mü’minlerden bir grubun, dinde, ilimde ve teknikte, geniş ve derin bilgi sahibi olmak, anlayışlarını geliştirmek ve toplumlarını bilgilendirmek amacıyla ilim tahsil etmek ve ilmi toplantılara katılmak için yeryüzündeki gelişmiş ilim merkezlerine gitmeleri de gerekmektedir.

Kur’an-ı Kerim’e göre bir kişi başkasının hakkına ve mülküne tecavüz etmeden istediği yerde yaşama hakkına sahiptir. Bu konuda, “*Allah’ın yeri geniş değil miydi ki orada göç edip gönlünüzce yaşayabileceğiniz bir yere gideydiniz?*”⁹² buyrulmaktadır.⁹³

Eğitim ve Öğretim Hakkı

Öğrenme hakkı, İslam müelliflerinin değişik isimlerle ve farklı başlıklarla üzerinde durdukları bir konudur. Müslümanların okuma, öğrenme, bilgilerini ve görgülerini bu yol ile geliştirme hakları vardır; hatta yeni şeyler öğrenme ve bilgilerini artırma Müslümanlar

87) Aydın, Mehmet S., (1984). “Kur’an ve İnanmış İnsanın Bazı Özellikleri”, *Diyanet Dergisi*, Ocak-Şubat-Mart, Cilt XX, Sayı: 1, s. 5.

88) Ankebut, 29/20: “*قل سيروا في الأرض فانظروا كيف بدأ الخلق ثم الله ينشئ النشأة الآخرة*”: “*De ki: Yeryüzünde gezin, bakın yaratmağa nasıl başladı, sonra Allah, son yaratmayı da yapacaktır*”.

89) Yusuf, 12/109: “*أفلم يسيروا في الأرض فينظروا كيف كان عاقبة الذين من قبلهم*”.

90) Mülk, 67/15. “*هو الذي جعل لكم الأرض ذلولا فامشوا في مناكبها وكلوا من رزقه وإليه النشور*”.

91) Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/380.

92) Nisa, 4/97. “*ألم تكن أرض الله واسعة فتهاجروا فيها*”.

93) Bu konuda bkz. Ateş, 1994, s. 350.

için dini bir görevdir.⁹⁴ Kur'an-ı Kerim ilim öğrenmeye teşvik etmiş, kadın-erkek ayırımı yapmadan her yaştaki insana eğitim hakkı vermiş ve daha ilk inen surelerden itibaren bu hakkın kullanılmasını tavsiye etmiştir. Resûl-i Ekrem Efendimiz de ilim öğrenmenin herkese farz olduğunu bildirmiş,⁹⁵ Bedir Savaşı'nda esir alınan müşriklerden okuma-yazma bilenlerin her birine 10'ar müslüman çocuğa okuma-yazma öğretme karşılığında serbest bırakılmasını kabul etmiş⁹⁶ ve hicret edince ilk yaptığı şeylerden birisi de Medine'de bir ilim merkezi oluşturmak olmuştur. Ashâb-ı Suffa'nın eğitim gördüğü yer olan bu merkez, ilk İslam üniversitesi olarak kabul edilebilir. Bizzat Resûlullah (a.s.) burada dini sohbetler yapıyor, evinde ve elinde ne varsa bu talebelerle bölüşüyordu. Bazı rivayetlere göre yerli ve yabancı öğrenciler dahil olmak üzere burada yaklaşık 400 talebe eğitim ve öğretim görüyordu.⁹⁷ Bunlara ilaveten Resûlullah (a.s.) kadınların eğitimine ayrı bir önem vermişti, haftanın bir gününü kadınların eğitim ve öğretimine tahsis etmiş, başta Hz. Hafsa ve Hz. Aişe olmak üzere diğer eşleri de bu faaliyette görev almışlardı.⁹⁸ Rivayet edilir ki; Resul-i Ekrem Efendimiz, bir gün mescide girince, mescidde ayrı ayrı oturmuş iki grup insan gördü. Bunlardan bir grubu zikir ve ibâdetle meşgul olurken diğer grup da ilmî meselelerle meşgul oluyordu. Hz. Peygamber bir an için durakladı ve her iki halkanın hayır üzere olduğunu belirttikten sonra ibâdetle meşgul olanlar için “*Bunlar Kur'ân okuyorlar ve Allah'a duâda bulunuyorlar. Duâ ve niyâzlarını Allah dilerse kabul eder ve verir, dilerse vermez. Öbür gruptakilere gelince onlar ilim öğreniyorlar ve öğretiyorlar. Ben ancak muallim olarak gönderildim*” diyerek ilim halkasına dahil oldu.⁹⁹

Tabîî Kaynaklardan Yararlanma Hakkı

Kur'an-ı Kerim, insana yeryüzündeki tabîî kaynaklardan, hayatın güzelliklerinden ve doğal zenginliklerinden istifade etme hakkı ile ihtiyaçlarının karşılanması hakkını da vermiştir. Yerin insanlar için var edildiği,¹⁰⁰ Allah'ın kulları için çıkardığı süsü ve güzel rızıkları kimsenin harâm kılma yetkisinin olmadığı¹⁰¹ belirtilmiştir. Son âyette Allah'ın, insanlar için yarattığı nimetleri ve güzel rızıkları kendisinin haram kılmadığı, O'ndan başkasının da O'nun, kulları için yarattığı şeyleri yasaklama yetkisinin olmadığı belirtilmektedir.

94) Armağan, 2004, s. 162.

95) İbn Mace, *Mukaddime*, 17.

96) İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, (1968). *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, II/22.

97) Hamidullah, Muhammed, (1993). *İslam Peygamberi*, (Çev. Salih Tuğ) İstanbul, II/767-769.

98) Buhari, İlim 36; Hamidullah, 1993, II/772-773.

99) İbn Mace, *Mukaddime*, 17.

100) Rahman, 55/10: “وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ”.

101) A'raf, 7/32: “قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ”.

Kadınların Hakları

Cahiliyenin karanlık döneminden sonra Kur'an-ı Kerim sayesinde kadınlar mehir, nafaka ve miras gibi haklarını elde etmişlerdir. Böylelikle kadınlar dünya tarihinde ilk defa mal edinme hakkına kavuşmuş oldular. Kur'an-ı Kerim kadınların mehirlerini gönül hoşluğuyla verilmesini ancak kendi istekleriyle o mehirin bir kısmını bağışlayabileceklerini ifade eder.¹⁰² Ana-babanın ve akrabânın geriye bıraktıklarından erkeklere iki pay, kadınlara da bir pay olduğunu, yani mirastan hem erkeğe, hem de kadına hisse ayrıldığını vurgular.¹⁰³ İlke olarak hiçbir kadın, istemediği kişiyle evlenmeye zorlanamaz. Kur'an, kadınların zorla nikâh altına alınmamasını ve onlara verilen mehire dokunmamamızı emreder. Daha sonra onlarla iyi geçinmemizi, onlardan hoşlanmasak bile hoşlanmadığımız o şeyde Allah'ın bizler için pek çok hayır murad etmiş olabileceğini ifade eder.¹⁰⁴

Bunlara ilaveten İslam hukukuna göre kadınların devlet başkanlığı ve hakimlik yapma gibi hakları da vardır.¹⁰⁵ Bunlar kadına verilen değeri ortaya koyan haklardır.

Teoride durum böyle olmakla birlikte, Kur'an'ın bu tür emir ve tavsiyelerinin görmezden gelinmesi sebebiyle kadınlar nafaka, mehir ve mirastan hak ettikleri payı gerektirdiği şekilde alamamakta, istemedikleri kişilerle evlendirilebilmekte, zaman zaman şiddete maruz kalmakta, yönetim ve idarede olması gerektiği yerde bulunamamaktadır. Bu bakımdan İslam toplumlarının kadına karşı tutumları ile ilgili tavırlarını tekrar gözden geçirmeleri, bugün için günümüz İslam dünyası açısından en önemli meselelerden birisidir.

Gayr-i Müslimlere Verilen Haklar

Kur'an-ı Kerim kafirlere, münafıklara, müşriklere ve Ehl-i Kitaba da pek çok haklar sunmuştur. Allah Teâlâ, din uğruna bizimle savaşmayan ve bizi yurtlarımızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmemize ve onlara adâletli davranmamıza cevaz vermiştir.¹⁰⁶ Barış içinde kaldıkları sürece gayr-i Müslimlerle savaşılmaz ve yapılan anlaşmalara riayet edilir.¹⁰⁷ Bir anlaşma yaptığımızda karşı taraf bozmadığı sürece bizim de onu bozma hakkı-

102) Nisa, 4/4. "وأتوا النساء صدقاتهن نحلة فإن طبن لكم عن شيء منه نفسا فكلوه هنيئا مريئا"

103) Nisa, 4/7. "للرجال نصيب مما ترك الوالدان والأقربون وللنساء نصيب مما ترك الوالدان والأقربون مما قل" "منه أو كثر نصيبا مفروضا"

104) Nisa, 4/19. "يا أيها الذين آمنوا لا يحل لكم أن ترثوا النساء كرها ولا تعضلوهن لتذهبوا ببعض ما آتيتموهن" "إلا أن يأتين بفاحشة مبينة وعاشرهن بالمعروف فإن كرهتموهن فعسى أن تكرهوا شيئا ويجعل الله فيه خيرا كثيرا"

105) Karaman, Hayreddin, (1991). "Kadının Şahidliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi", *İslâmi Araştırmalar*, cilt: 5, sayı:4, s. 290-291.

106) Mümtehine, 60/8: "لا ينهاكم الله عن الذين لم يقاتلوكم في الدين ولم يخرجوكم من دياركم أن تبروهم" "وتقسطوا إليهم إن الله يحب المقسطين"

107) Enfal, 8/61: "Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a dayan, çünkü O, işitendir, bilendir"

mız yoktur.¹⁰⁸ Yani, onlar bu hal üzere devam ettiği sürece bizim onlarla savaşmamız caiz değildir.¹⁰⁹

Savaşta kadın, çocuk ve yaşlının hakkının gözetilmesi gerekir. Onlarla haksız yere savaşmamamız, onlar bizimle savaşmadıkça, onlara karşı düşmanlık yapmamamız ve onları öldürmememiz onların bizler üzerindeki haklarıdır.¹¹⁰

Hz. Peygamber (a.s.), savaşlarda uluslararası savaş hukukuna riâyet etmiştir. Askerlerine yaşlılara, çocuklara, kadınlara, mâbedlere kapanmış din adamlarına dokunulmasını, hayvanların telef edilmemesini, ağaçların tahrib edilmemesini, alınan esirlere iyi muâmele yapılmasını ve insanca davranılmasını, her türlü ihtiyaçlarının karşılanmasını ve onlara işkence yapılmamasını emretmiş, ayrıca ahidlerin bozulmamasını ve ganimetin çalınmamasını istemiştir.¹¹¹

Resûl-i Ekrem (a.s.) Necrân Hıristiyanlarına bir mektup yazmış ve bu mektupta Necranlıların ve etrafındakilerin kanlarını, dinlerini, kiliselerini ve din adamlarını Allah ve Rasûlü'nün garantisi ve teminatı altına almıştır. Dolayısıyla onların canlarının ve mallarının, aynen Müslümanlarda olduğu gibi İslâm devleti tarafından korunduğunu bildirmiştir.¹¹²

Peygamberimiz, zimmîlerin¹¹³ ve Yahudilerin cenazesi huzurundan geçerken ayağa kalkmış ve buna itiraz edenlere “*bu da bir insan değil mi, ölüm korkunç bir şeydir, bir cenaze gördüğünüzde ayağa kalkın*” buyurmuştur.¹¹⁴ Peygamberimizin vefatına kadar Medine’de kalan Yahudilerle iyi ilişkiler içerisinde olduğu bilinmektedir. Resûl-i Ekrem (a.s.)’in, zırhı otuz ölçek arpa karşılığında bir Yahudide rehin iken vefât ettiği nakledilmektedir.¹¹⁵ “*Onların Allah’tan başka taptıklarına sövmeyin ki, onlar da bilmeyerek aşırı gidip Allah’a sövmesinler*”¹¹⁶ âyeti de onlara karşı daha duyarlı ve düşünceli hareket etmemiz gerektiği konusunda tavrımızı belirlemektedir.

108) Tevbe, 9/7: “*كيف يكون للمشركين عهد عند الله وعند رسوله إلا الذين عاهدتم عند المسجد الحرام فما استقاموا لكم فاستقيموا لهم إن الله يحب المتقين*”.

109) Bu konuda bkz. Zemzemî, 1424, s. 40-43.

110) Bakara, 2/190. “*وقاتلوا في سبيل الله الذين يقاتلونكم ولا تعتدوا إن الله لا يحب المعتدين*”.

111) Buhârî, Cihâd 147-148; Müslim, Cihâd 24-25; Tirmizi, Siyer 2, 48; Ebu Dâvûd, Cihad 90.

112) İbn Sa’d, 1968, I/266; Ebû Yusuf, Ya’kub b. İbrahim, (1397). *Kitâbu'l-Harac*, Kahire, s. 77-78; Ebu Ubeyd, Kâsım b. Sellâm, (1986). *Kitâbu'l-Envâl*, Beyrut, s. 32.

113) **Zimmî**: Müslüman devleti ile barış yaparak, onun vatandaşlığını ve kendisini korumasını kabul etmiş olan kimselerdir. Andlaşma yoluyla İslam devleti ile bağlanmış oldukları için, bu kimselere “*andlaşmalar*” veya Arapça olarak “*muâhidîn*” ismi verilir. Halil b. Ahmed, 1998, I/102; İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, (1990). *Lisânu'l- Arab*, Beyrut, III/311; Armağan, 2004, s. 51.

114) Buhari, Cenâiz, 50; Müslim, Cenâiz 78-81.

115) Buhârî, Cihâd 89, Megâzî 86.

116) En'âm, 6/108.

İnsanların Şahsiyetlerini Koruma Hakkı

İslam'da insanın onur ve saygınlığını korumak için hem hukuki hem de ahlaki kurallar getirilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de insanın şahsiyetine zarar verdiği ve onurunu incittiği için alay etme, insanları küçük görme, insanların ayıp ve kusurlarını araştırma, kötü lakaplarla çağırma, gizli şeyleri araştırma, arkadan çekiştirme, dedikodu ve gıybet etme, insanlar hakkında zan ile hareket etme ve iftira yasaklanan ahlâki davranışlar arasında yer almaktadır.¹¹⁷

Burada üzerinde durulması gereken diğer bir husus da engellilere tanınan haklardır. Kur'ân-ı Kerim'de "*Köre, topala ve hastaya savaşa katılmamalarından dolayı herhangi bir sorumluluk ve günah yoktur*"¹¹⁸ buyrulur. Söz konusu ayet mazeretleri sebebiyle Hudeybiye seferine katılamayanlar hakkında nazil olmuştur. Ancak her dönemde uygulanması gereken hükümler taşımaktadır. Ayetlerde bu özür sahiplerine güçlerinin yettiği kadar sorumluluk ve iş yüklenmesi gerektiği vurgulanır.¹¹⁹ Bu sebepten, engelli kardeşlerimizi topluma kazandırıp, iş ve meslek sahibi yaparak verimli hale getirmek hepimiz için yerine getirilmesi gereken önemli birer görevdir.

İslam Kardeşliği Hakkı

İslamiyetin getirdiği haklardan birisi de kardeşlik hakkıdır. Peygamberimiz (s.a.v.) Medine'de İslam toplumunu şu 3 esas üzerine oturtmuştur:

a. Medine-i Münevvere'deki mescidin inşası. Bu mescidin inşası ile kardeşliğin bir gereği olarak inanan insanlar bir araya gelmeye başladılar ve kendi sıkıntılarını görüşüp bu konuda birbirlerine yardımcı olmaya çalıştılar.

b. Medine anayasasının yazımı. İnsan hakları açısından son derece değerli bir vesika olan bu anayasa Müslümanların hayatını düzenlemiş, genel anlamda Müslümanların toplumun her kesiminden olan insanlarla ilişkilerini, özel anlamda da Yahudilerle olan ilişkilerini ortaya koymuştur.

c. Genel anlamda müslümanlar, özel anlamda ensar ve muhacir arasındaki kardeşlik. Allah, Kur'an'da Müslümanların kardeş olduğunu ilan ettikten sonra Hz. Peygamber (a.s.) Medine'ye hicretinin akabinde kendisine kardeş olarak Hz. Ali'yi seçti ve onun kendisinin kardeşi olduğunu duyurdu. Amcası Hz. Hamza'yı azadlı kölesi Zeyd b. Hârise ile; Ca'fer b. Ebî Tâlib'i Muaz b. Cebel ile; Hz. Ebu Bekir'i Harice b. Zeyd b. Ebî Züheyr

117) Hucurat, 49/11-12: " يا أيها الذين آمنوا لا يسخر قوم من قوم عسى أن يكونوا خيرا منهم ولا نساء من نساء عسى أن يكن خيرا منهن ولا تلمزوا أنفسكم ولا تنابزوا بالألقاب

"يا أيها الذين آمنوا اجتنبوا كثيرا من الظن إن بعض الظن إثم ولا تجسسوا ولا يغتب بعضكم بعضا

118) Fetih, 48/17: "ليس على الأعمى حرج ولا على الأعرج حرج ولا على المريض حرج".

119) Şevkânî, 2009, s. 1728.

120) Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdülmelik, (2006). *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Kahire, II/371-372.

ile; Ömer b. Hattab'ı Utbe b. Mâlik ile; Ebû Ubeyde b. Cerrah'ı Sa'd b. Muaz ile; Abdurrahman b. Avf'ı Sa'd b. Er-Rabi' ile ve Osmân b. Affân'ı Evs b. Sâbit ile kardeş yaptı¹²⁰ ve bu kardeşliğin neticesi olarak herkes malını kardeşi ile paylaştı.

Kardeşlik hakkından bahsedilince komşuluk hakkının da unutulmaması gerekir. Maalesef bugün insanlar aynı binada yaşamalarına rağmen kapı komşularını tanımamakta, karşılaştıklarında birbirlerine selamı dahi çok görmekte, komşuluk hakkında riayetin ne kadar önemli olduğunu unutmaktadırlar. Burada komşuluk ve kardeşlik hukukunun özellikle inanan kesimler için ayrı bir önem arz etmesi gerektiğini belirtmek durumundayız.

SONUÇ

Bir kişinin sahip olması gereken manevi ve hükmî yetkiye hak denir. Kişiler sahip oldukları hakları kullanabildikleri ölçüde şahsiyet ve onur kazanırlar. Milletler ise bu hakların kullanımına müsaade ettikleri ölçüde medenileşirler. İnsanlar bir takım haklara sahip olarak bu dünyaya gözlerini açarlar. Kur'an'a göre her insan hayat hakkından faydalanmak üzere dünyaya gelir. Hangi düşünce ve hangi coğrafyada olursa olsun, ister kadın isterse erkek olsun, hayatın her alanında tüm insanlar için eşit şekilde hayat hakkından yararlanmalıdırlar. Herhangi bir şahsın veya toplumun, insanların yaşam hakkını engellemesine müsaade edilmemiştir.

Allah, insanı hür olarak yaratmıştır. Müslümanlara görüşlerini özgür bir şekilde ifade etme hakkı verilmiştir. Kendisine ve çevresine zarar vermediği ve genel ahlakı ve kamu düzenini bozmadığı müddetçe hiçbir kimsenin, bir başkasının hak ve özgürlüklerini engelleme hakkı yoktur.

İnsanın onurunu incittiği için insanları küçük görme, insanlara kötü lakap takma, insanlar hakkında zan ile hareket etme, insanların ayıp ve kusurlarını araştırma ve gıybet etme, Kur'an'ın yasakladığı ahlâki davranışlar arasında yer almaktadır.

Bunun yanında tüm insanların tabii kaynaklardan ve doğal güzelliklerden faydalanma ve bilimsel gelişmeye katkıda bulunma hakları vardır.

Tercihinin hesabını vermek şartı ile her insan inancını kendi istediği gibi seçme hakkına sahiptir. Hiçbir kimsenin bir başkası üzerinde dini bir baskı ve yaptırım hakkı yoktur. Herhangi birini bir inanca zorlama konusunda kimseye bir hak verilmemiştir.

Herkesin özgür iradesiyle seçme ve seçilme hakkı vardır. İslam toplumunda Kur'an ve Sünnet'te yer almayan konularda şûrâ yapılması, Allah'ın insanlara verdiği haklar içerisinde yer alır.

Kur'an'a göre inanlar kardeşirler. Bütün insanlar, birbirlerine karşı kardeşlik anlayışıyla davranmalıdırlar. Onlar arasında neseb, ırk ve lehçe farkı yoktur. Toplumun farklı müesseselerinde eşitlik ve âdalet hakkının kullanılması gerekir. Kur'an ve Sünnet'in açıkladığı şekilde herhangi bir ayırım yapılmaksızın herkes eşit olarak hakkını alır.

Hiç kimse suçsuz yere cezalandırılmaz. Cezalandırılacaksa ancak suçunun karşılığı kadar cezalandırılır. Herkes suçu ispatlanıncaya kadar özgürdür.

Herkesin mesken dokunulmazlığı ve mülkiyet hakkı vardır. Kimseye haneye tecavüz konusunda bir yetki verilmemiştir.

Tüm vatandaşlar seyahat hürriyetine sahiptir ve diledikleri yerleri ziyaret edebilmelidirler. Geçmiş milletlerin ve kavimlerin yaşadıklarını görüp dersler almalıdırlar.

Her erkek ve kadının, evlenme ve aile kurmaya hakkı vardır. Bu konuda kimseye baskı yapılmamalıdır. Evliliklerde bilhassa kadınların hakları titizlikle ve dürüstçe gözetilmelidir. Bu konuda hiçbir şekilde kesinlikle mağdur edilmemelidirler.

Kadın erkek arasında herhangi bir ayırım yapılmaksızın herkes eşit şekilde eğitim hakkına sahiptir. Bu bir hak olduğu kadar zorunlu bir görevdir. Kimsenin bu hak ve özgürlüğü elinden alınmamalıdır. Aksine eğitim ve öğretim her kademede teşvik edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. (1990). *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'an*, İstanbul.
- Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî. (1403). *el-Musan-nef*, Beyrut.
- Ahmed b. Hanbel. (1402/1982). *el-Müsned*, İstanbul.
- Armağan, S. (2004). *İslam hukukunda temel hak ve hürriyetler*, Ankara.
- Ateş, S. (1990). *Yüce Kur'an'ın çağdaş tefsiri*, İstanbul.
- Ateş, S. (t.y.). *Kur'an-ı Kerim ve yüce mealî*, İstanbul.
- Ateş, Süleyman. (1994). "Kur'an ve insan", *I. Kur'an Sempozyumu*, 1-3 Nisan, Ankara 1994.
- Aydın, M. S. (1984). "Kur'an ve inanmış insanın bazı özellikleri", *Diyanet Dergisi*, Ocak-Şubat-Mart, cilt XX, sayı: 1.
- Beğavî, Ebu Muhammed Huseyin b. Muhammed b. Mes'ûd. (2002). *Meâlimu't-Tenzîl*, Beyrut.
- Bozkurt, E. (1999). *Avrupa insan hakları sözleşmesi ve birleşmiş milletler şartı*, İstanbul.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. (1401/1981). *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul.
- Bulut, A. (1999). *Çocuk sevgisi ve hakları*, İzmir.
- Canan, İ. (1980). *Çocuk hakları beyannamesi ışığında islam'da çocuk hakları*, İstanbul.
- Danacıoğlu, A. (t.y.). "İslam'ın getirdiği batı'nın götürdüğü haklar" (İnsan Hakları, İslamiyet ve Batı), *Fârâbî e-dergi* Yıl: 2 Sayı: 3.

- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahman. (1401/1981). *es-Sünen*, İstanbul.
- Dönmez, İ. K. (2000). “*İcmâ*” DİA, İstanbul.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'âs b. İshâk es-Sicistânî. (1401/1981). *es-Sünen*, İstanbul.
- Ebu Ubeyd, Kâsım b. Sellâm. (1986). *Kitâbu'l-Emvâl*, Beyrut.
- Ebû Yusuf, Ya'kub b. İbrahim. (1397). *Kitâbu'l-Harac*, Kahire.
- Elik, H. (2004). “Kur'an'da insanın sorumluluğu, Va'd- Vaid ve İlahi Af”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 14.
- Eskicioğlu, O. (1996). “İslâm ve uluslararası adâlet”, *Doğu'da ve Batı'da İnsan Hakları* (Kutlu Doğum Haftası: 1993-1994), T.D.V.Y., Ankara.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdîrrahman el-Ferâhidî. (1998). *Kitabu'l-Ayn*, Beyrut.
- Hamidullah, Muhammed. (1414/1993). *İslâm peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyâ. (1991). *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, Beyrut.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdülmelik. (2006). *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Kahire.
- İbn İshak, Muhammed. (1981). *Siretü İbn İshâk*, Konya.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. (1401/1981). *es-Sünen*, İstanbul.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. (1990). *Lisânü'l- 'Arab*, Beyrut.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. (1968). *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut.
- İbnü'l-Cevzî, Cemaleddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. (2002). *Zâdü'l-Mesîr fî ilmi't-tefsîr*, Beyrut.
- Karaman, H. (1991). “Kadının şahidliği, örtünmesi ve kamu görevi”, *İslâmi Araştırmalar*, cilt:5, sayı:4.
- Karatepe, Ş. (1996). “İnsan haklarının ilahi temelleri”, *Doğu'da ve Batı'da İnsan Hakları* (Kutlu Doğum Haftası: 1993-1994), T.D.V.Y., Ankara.
- Komisyon. (1998). *TDK Türkçe sözlük*, Ankara.
- Komisyon. (1999). *Veda Hutbesi ve aktüel değeri*, Yeni Çizgi Yayınları, Ankara.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc en-Nîsâbü'rî. (1401/1981). *el-Câmiü's-Sahîh (Sahîhu Müslim)*, İstanbul.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb. (1401/1981). *Sünen*, İstanbul.
- Nesefî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud. (2008). *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Beyrut.
- Râğıb el-İsfahânî. (2001). *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Beyrut.

- Sancaklı, Saffet. (2003). “Hz. Peygamber ve insan hakları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, III, sayı: 2.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. (2009). *Fethu'l-Kadîr*, Dimaşk.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. (1401/1981). *es-Sünen*, İstanbul.
- Vâfî, Ali Abdülvâhid. (1979). *Hukûku'l-İnsan fi'l-İslam*, Kahire.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed. (1991). *Esbab-u Nüzûli'l-Kur'ân*, Beyrut.
- Yıldız, M. (2002). *Alternatif insan hakları kuramı*, İstanbul.
- Zemzemî, Yahya b. Muhammed Hasan. (1424). *El-Menhecû'l-Ahlakî ve Hukûki'l-İnsan fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, yy.